Particularități ale structurii fonologice şi morfologice în graiurile băieşilor din Croația

Petar RADOSAVLJEVIĆ[*]

Key-words: *Boyash/Bayash Roma (Romany, Gypsy), Boyash/Bayash language, Boyash/Bayash in Croatia, Boyash Romanian, Daco-Romanian varieties*

1. Romii băieşi

Pentru comunitățile de romi din afara granițelor României pentru care limba maternă nu este un idiom neoindian, ci o variantă a limbii române există diferite denumiri. În Croația sunt denumiți *Bajaši*, în Bosnia şi Herțegovina *Karavlasi*, în Bulgaria (dar şi în România) sunt *rudari*[1], în Serbia *Banjaši/Bejaši/Bajaši*[2]. Comunități de astfel de romi trăiesc nu doar în diverse zone din Balcani, ci şi în Europa Centrală, apreciabilă fiind şi comunitatea de emigranți din Spania şi America. Pentru istoria băieşilor, dar şi a celorlalți romi din grupul vlah, un rol extrem de important îl joacă Țările Române, unde aceştia au avut statut de robi încă din secolul al XIV-lea. Unul dintre grupurile de robi domneşti din Țările Române au fost *aurarii* sau *rudarii*, acest grup având legătură şi cu *băieşii* din Transilvania (mineri care scoteau aur din minele denumite *băi*, ceea ce explică şi etnonimul „băiaş"). Dat fiind că această activitate se putea desfăşura doar în lunile mai calde ale anului, în perioada rece, romii din acest grup se ocupau cu prelucrarea lemnului şi, în consecință, cel mai adesea locuiau pe lângă păduri. În afară de explicația amintită, pentru clarificarea etnonimului *rudar* (cuvânt de origine slavă în limba română) ar trebui, probabil, să se țină cont şi de sensul regionalismului *rudă* în română[3]. În privința identității şi a autodenumirii, de multe ori băieşii nu acceptă termenul de *rom* prin care sunt denumiți, deoarece consideră că acest termen este utilizat pentru a-i desemna pe cei care au ca limbă maternă limba rromani, în timp ce limba lor maternă este româna. Deseori, ceilalți romi nu îi consideră romi adevărați, în timp ce ne-romii îi percep cel mai adesea ca fiind romi[4]. Problema identității băieşilor a generat multe incertitudini, dar cercetările antropologice şi genetice

[*] Universitatea din Zagreb, Croația.

[1] În Croația există un grup de romi numit *ludari* (cu disimilare [r] – [l]).

[2] Denumirea de *băiaş* o folosim în mod generic pentru toți romii din Croația a căror limbă maternă este o variantă a limbii române.

[3] 1. Prăjină, par, drug; 2. Oişte, proțap (DEX, s.v.).

[4] Conform celor spuse de informatorii înşişi, dar şi potrivit literaturii de specialitate (Sikimić, Sorescu-Marinković).

BDD-A1090 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:11 UTC)

întreprinse de I. Martinović Klarić[5] pot înlătura anumite speculații cu privire la originea băieşilor prezente în literatura de specialitate la începutul secolului al XX-lea (Filipescu 1906), la mijlocul secolului al XX-lea (Chelcea 1944), dar şi mai recent (Bengelstorf 2009), deoarece aduc o confirmare a ipotezei referitoare la originea romă a băieşilor şi a faptului că influența pe care robia de cinci secole din România a avut-o asupra lor a fost una însemnată.

2. Băieşii din Croația

Stabilirea băieşilor pe teritoriul Croației a avut loc, după unii autori, cel mai probabil la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul sec. al XVIII-lea, când a început migrarea romilor mineri din Transilvania şi a încetat activitatea de extragere a aurului (Saramandu 1997: 101). Alte surse menționează că, la sfârşitul sec. al XIX-lea, grupuri mari de romi s-au stabilit în regiunile Međimurje şi Podravina (Hrvatić 2000: 257). Se ştie cu certitudine că băieşii locuiau deja la jumătatea sec. al XIX-lea în regiunea Međimurje[6], unde s-au stabilit probabil într-un număr mai însemnat după dezrobirea romilor în Țările Române. Putem presupune că în estul Croației este vorba de un grup de băieşi similar cu cel de la granița dintre Bosnia şi Serbia, despre care E. Petrovici consideră că au venit din zona de sud-vest a Munteniei şi de nord-est a Olteniei (Petrovici 1938: 228). N. Saramandu consideră că băieşii din Međimurje provin din zona de sud-est a Crişanei, din nord-estul Banatului şi sud-vestul Transilvaniei (Saramandu 1997: 109). Despre ludari am aflat[7] că sunt descendenții caravlahilor din Bosnia şi Herțegovina, care s-au stabilit după cel de-al Doilea Război Mondial în zonele menționate anterior.

Cel mai mare număr de vorbitori ai acestei variante a limbii române se află în județele din nord-vestul şi estul Croației[8], iar din punct de vedere lingvistic se disting trei grupe relativ omogene de vorbitori ai acestui grai. Denumirea de *ardelean* o utilizăm pentru graiul băieşilor din regiunea Međimurje, județul Koprivnica-Križevci, județul Varaždin şi câteva localități din Baranja, precum şi pentru graiul unora dintre băieşii din județul Sisak-Moslavina. Această denumire a fost creată de la etnonimul *ardeleani,* folosit de băieşii din Baranja pentru a desemna acest grup, dar este legată şi de caracteristicile lingvistice ale acestui grai, care are unele trăsături comune cu graiurile transilvănene. Pentru graiul băieşilor din Baranja (cu excepția câtorva localități ardelene) utilizăm termenul *muntean din Baranja*. Acest grup este relativ compact din punct de vedere regional şi se limitează la județul Osijek-Baranja, denumirea sa făcând referire şi la faptul că acest grai prezintă anumite similarități cu graiurile munteneşti. Termenul de *muntean ludăresc* îl utilizăm pentru graiul băieşilor din regiunea localităților Sisak, Slavonski Brod şi, parțial, Kutina. Vorbitorii acestui grai se denumesc ei înşişi *ludari* (*Ludar−Ludaró*), iar idiomul lor posedă caracteristicile graiurilor munteneşti.

[5] Vezi bibliografia.

[6] Bunjac 2008, lucrare care prezintă un fragment din Registrul stării civile al regiunii administrative Podturen de la jumătatea sec. al XIX-lea.

[7] Ludarii ne-au furnizat informații referitoare la propria origine şi la originea părinților lor.

[8] În județele Međimurje, Osijek-Baranja, Sisak-Moslavina, Koprivnica-Križevci, Varaždin şi Brod-Posavina, fiind prezenți şi în județele Virovitica-Podravina şi Bjelovar-Bilogora; este posibil să existe şi în alte județe.

BDD-A1090 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:11 UTC)

Potrivit estimărilor de pe teren şi a datelor neoficiale ale unor asociaţii, precum şi conform datelor furnizate de alţi autori (Sorescu-Marinković 2009: 188), considerăm că momentan numărul băieşilor din Croaţia este între 10 000 şi 20 000, deşi recensământul populaţiei din anul 2001 menţionează un număr total de doar 9 463 romi. Probabil că ultimul recensământ al populaţiei, care a avut loc anul acesta şi ale cărui rezultate încă nu au fost publicate, va oferi date suplimentare relevante.

3. Particularităţi fonologice ale graiurilor băieşilor

Pe parcursul cercetărilor de teren efectuate anterior am anchetat 27 de vorbitori băieşi din Croaţia şi am înregistrat aproximativ 20 de ore de material audio, ceea ce ne-a oferit corpusul lingvistic necesar care a stat la baza prezentei lucrări. Utilizăm aici sistemul de transcriere fonologică; selecţia grafemelor ţine cont în parte de sistemul de transcriere românesc tradiţional[9], dar se bazează în mare parte pe grafeme pe care le-am utilizat în lucrările noastre publicate anterior[10] şi care, în mare parte, ţin de grafia croată.

3.1. Vocalismul

În comparaţie cu celelalte două graiuri ale băieşilor, dar şi în comparaţie cu româna standard, graiul ardelean are un sistem vocalic mai bogat. Astfel, sistemul fonologic al acestuia este caracterizat de vocalele *o̧* ([ɔ], deschisă, posterioară şi labială) şi *ȩ* ([ɛ], deschisă, medială), care nu există în celelalte două graiuri, aşa cum nu există nici în româna standard.

Analizând contextele în care se realizează aceste foneme, am ajuns la concluzia că sunetul *ȩ* se realizează în acele locuri unde în româna standard (şi deseori şi în graiul ludăresc şi cel muntean din Baranja) este prezent diftongul [e̯a] (de ex. *avȩ* ‘avea’, *mȩrgă* ‘(să) meargă’), dar apare şi în cuvinte unde în româna standard nu există diftong (de ex. *ȩlfel* ‘altfel’, *ȩj* ‘ani’), ca şi în împrumuturi din idiomurile croate locale (de ex. *dȩvet* ‘nouă’, *dȩset* ‘zece’).

În poziţii neaccentuate nu se realizează un astfel de sunet, ci un *e* mai puţin deschis, redus. Un astfel de *e* apare rareori în poziţie iniţială (cel mai frecvent l-am identificat în împrumuturi), dar apare atât în silabă neaccentuată, cât şi accentuată (de ex. *ur mers* ‘au mers’, *vezi* ‘vezi’, *njime* ‘nimeni’). Ar putea să existe posibilitatea de a considera *ȩ* şi *e* ca fiind realizări alofone ale unuia şi aceluiaşi fonem. În graiul ardelean există şi un al treilea sunet, *ẹ*, care este mai închis decât *e*. Acest sunet se realizează în special în silabă neaccentuată, cea mai mare frecvenţă având-o în poziţie finală în cuvânt. În locul unui astfel de *ẹ* închis în poziţie finală neaccentuată, un număr relativ mare de informatori realizează sunetul *i* (de ex. *faśȩ − faśi* ‘face’, *karẹ − kari* ‘care’, *no̧pćȩ − no̧pći* ‘noapte’). În astfel de contexte se neutralizează opoziţiile fonematice *ẹ − i*, fără a reprezenta o pereche minimală în poziţii finale în cuvânt. În mod asemănător, într-un număr mai mic de cazuri apare *o̧* închis – şi în silabă accentuată, dar şi neaccentuată – în poziţiile care alternează cu

[9] Aici avem în vedere înainte de toate sistemul de transcriere ALR şi sistemele folosite de dialectologii români.

[10] Vezi bibliografia.

BDD-A1090 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:11 UTC)

fonemele *u* şi *o*. În locul unui astfel de *o̜* închis, unii vorbitori realizează mai frecvent *u*, în timp ce alţii însă realizează *o*. Având în vedere etimologia unor cuvinte în care apare, suntem înclinaţi să tragem concluzia că aici este foarte probabil vorba de un alofon al sunetului *o* (de ex. *tẹ̄škọ* ‘greu’, *Pọsavína* ‘Posavina’, *kọpil* ‘copil’, *akọlo* ‘acolo’).

Sunetul *o̜* apare în acele poziţii unde în româna standard, dar şi în graiul muntean ludăresc, apare diftongul [o̯a] (de ex. *po̜rtă* ‘poartă’, *to̜tă* ‘toată’), precum şi în alte cuvinte unde în limba standard nu există diftong (de ex. *o̜zît* ‘auzit’ şi *lo̜t* ‘luat’), precum şi în alte situaţii ca *papiro̜šilje* ‘documentele, hârtiile’, *kărbo̜je* ‘cartofi’ etc. Astfel de realizări ale vocalelor *e̜* şi *o̜* în contexte asemănătoare au fost notate în România în subdialectul crişan şi maramureşean (Coteanu 1961: 97; Caragiu Marioţeanu 1977: 153, 159; Rusu 1984: 284), iar A. Borbély[11] a notat în graiurile româneşti din Ungaria vocalele asemănătoare *e̜* şi *o̜*, pe care le-a pus în legătură cu subdialectul crişan.

Graiul ardelean cunoaşte doar două semivocale ([i̯] şi [w]) şi are un număr redus de diftongi şi triftongi formaţi din acestea în comparaţie cu limba standard şi cu graiul muntean ludăresc (şi, într-o oarecare măsură, şi cu graiul muntean din Baranja).

Graiul muntean din Baranja are trei semivocale ([i̯], [w], [e̯]). Dat fiind faptul că nu posedă semivocala [o̯], nu cunoaşte nici diftongul [o̯a], care este înlocuit în acest grai cu [o], un sunet care nu este deschis precum cel din graiul ardelean (de ex. *po**o**tă*, spre deosebire de forma standard *p**oa**tă* şi *v**o**lă* pentru forma standard ***oa**lă*). Având în vedere acest lucru, este logică identificarea în graiul muntean din Baranja a unui număr relativ mai mare de diftongi şi triftongi în comparaţie cu graiul ardelean. Graiul muntean ludăresc cunoaşte toate cele patru semivocale prezente şi în româna standard ([i̯], [w], [e̯], [o̯]), precum şi un număr relativ mare de diftongi şi triftongi.

Spre deosebire de româna standard, dar şi de celelalte două graiuri ale băieşilor, graiul muntean ludăresc realizează fonemul /e/ în poziţie accentuată cel mai adesea ca diftong [i̯e], de ex. *ištěm* ‘suntem’. Un astfel de fenomen de diftongare a lui *e* accentuat constituie una dintre caracteristicile graiurilor munteneşti (Rusu 1984: 167). În poziţie neaccentuată, fonemul /e/ se realizează adesea în graiul muntean ludăresc mai muiat, uşor palatalizat, de ex. *poat**ě*** ‘poate’.

În general, cea mai mare diferenţă faţă de româna standard în ceea ce priveşte vocalismul celor trei graiuri ale băieşilor o constituie trecerea vocalelor *e* şi *i* la *ă* respectiv *î*, de ex. *ziua* > *zîua*, *şi* > *şî*, *se* > *să*, *pe* > *pă* etc.

3.2. Consonantismul

Diferenţa dintre cele trei graiuri ale băieşilor se vede foarte bine şi la nivelul consonantismului, distingându-se în privinţa aceasta graiul ardelean, pe de o parte, şi cele muntean ludăresc şi muntean din Baranja, pe de altă parte. În aceste trei graiuri, în contexte analoage (dacă facem comparaţie cu limba română standard), africatele palatale *č* şi *ĝ* (< lat. *c, g + e, i*) se realizează în mod diferit, aceasta reprezentând

[11] Vezi bibliografia.

BDD-A1090 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:11 UTC)

una din principalele trăsături după care sunt clasificate subdialectele dacoromâne (Caragiu Marioţeanu 1975: 155). Astfel, în graiul muntean din Baranja şi în cel muntean ludăresc, aceste africate se realizează la fel ca în româna standard, respectiv subdialectul muntean, ca *č* [tʃ] şi *ĝ* [dʒ], de ex. *če* ‘ce’, *činč* ‘cinci’, *mărĝem* ‘mergem’, *lungʲi* ‘lungi’.

În contexte în care în limba standard şi în celelalte două graiuri ale băieşilor se realizează *č*, în graiul ardelean se realizează consoana palatală surdă fricativă *ś* − [ɕ] de ex. *śe* ‘ce’, *śinś* ‘cinci’; iar în contextele în care în primele două se realizează *ĝ*, se realizează consoana palatală sonoră fricativă *ź* − [ʑ], de ex. *mărźęm* ‘mergem’, *lunźʲi* ‘lungi’, ceea ce constituie o caracteristică a graiurilor bănăţene (Caragiu Marioţeanu 1975: 159), dar şi a unei părţi a graiurilor din Transilvania (Rusu 1984: 354).

În graiul muntean din Baranja am întâlnit în câteva exemple trecerea lui *ĝ* la *ž*, ca de ex. *genunchi* > *žănukiju*, fiind notate şi realizări ale unor sunete diferite în aceleaşi contexte (exemplul menţionat mai sus *măržem* ‘mergem’, pe care unii informatori o realizează în paralel cu *mărĝem*).

Graiul ardelean se diferenţiază de celelalte două graiuri ale băieşilor din Croaţia prin palatalizarea dentalelor *t, d* înaintea vocalelor prepalatale *e, i* şi *iot*. Apare astfel transformarea *t + e, i, iot* > *ć*, de ex. *frate* > *fraći* (*fraćę*), *te* > *ći* (*ćę*), precum şi evoluţia lui *d + e, i, iot* > *đ*, de ex. *verde* > *vęrđi* (*vęrđę), dinte* > *đinći* (*đinćę),* ceea ce constituie în primul rând o trăsătură a subdialectului bănăţean (Caragiu Marioţeanu 1975: 168), dar şi a celui crişan (Rusu 1984: 286).

În graiul muntean din Baranja, asemănător cu situaţia sunetului *ĝ*, apar în acelaşi timp formele *d + e* > *ĝ*, de ex. *arĝe* ‘arde’, paralel cu *vearde* ‘verde’, precum şi realizări ale grupului consonantic *št + e* > *šče*, dar şi forma nemodificată *št + e* >*šte* (de ex. *vorbeašče* ‘vorbeşte’, dar şi *vorbeašte*, precum şi alte exemple asemănătoare). Graiul muntean ludăresc nu palatalizează dentalele *t* şi *d*.

Consoana nazală dentală palatalizată *nj* [ň] şi cea laterală sonoră palatalizată *lj* [ľ] apar, cu anumite diferenţe, în toate cele trei graiuri ale băieşilor, ceea ce reprezintă o diferenţă faţă de româna standard. Cu *i* scurt final se realizează şi în graiul ardelean, şi în cel muntean din Baranja palatalizarea sunetelor *l* şi *n*, un fenomen similar apărând şi în graiul muntean ludăresc, deşi mai slab reprezentat. Transformarea dentalelor *l* şi *n* înainte de *e* şi *i* se manifestă în mod diferit în toate cele trei graiuri. În graiul ardelean apare trecerea consecventă a lui *l, n* înainte de *e* şi *i* la *lj* şi *nj*, de ex. *ljimbă* ‘limbă’, *ljemnji* ‘lemne’, *njimik* ‘nimic’, *spunje* ‘spune’. În graiul muntean din Baranja au loc oscilaţii: trecerea *l + e* > *lj* se realizează, de ex., în *kalje* ‘cale’, dar există şi situaţii unde această modificare nu se produce, de ex. *spatele* ‘leđa’, în timp ce trecerea *l + i* > *lj* nu am identificat-o, de ex. *limba* ‘limba’, *plin* ‘plin’. În ceea ce priveşte consoana palatală *nj*, în graiul muntean din Baranja are loc trecerea *n* > *nj* şi înainte de *e*, şi înainte de *i*, de ex. *punjeam* ‘puneam’, *binje* ‘bine’, dar din nou cu oscilaţii în utilizare, de ex. *venjit* ‘venit’ alături de *venit* etc. În graiul muntean ludăresc se produce trecerea *l + e, i* > *lj*, de ex. *ljimba* ‘limba’, *pljakă* ‘pleacă’, *zîlje* ‘zile’, ca şi *n + e, i* > *nj*, de ex. *vinjit* ‘venit’, *rămînje* ‘rămâne’.

Graiul ardelean se deosebeşte de celelalte două graiuri şi prin *h* protetic în poziţii în care nu este justificat din punct de vedere etimologic sau unde un astfel de sunet nu există în româna standard. Aceasta este o particularitate a graiurilor bănăţene (Rusu 1984: 240), dar şi a unor graiuri din Transilvania (Rusu 1984: 373),

BDD-A1090 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:11 UTC)

de ex. *hunđi* ‘unde’, *hasta* ‘asta’, *hăl* ‘ăl’. De asemenea, o deosebire a graiului ardelean față de cel standard şi de celelalte două graiuri o constituie, practic, inexistența consoanei oclusive palatale surde [k’] şi a perechii sale sonore [g’] ([k’] a fost notat doar în cuvântul *njik’jer(je)* ‘nicăieri’). În graiul muntean din Baranja are loc trecerea lui *k’* la *t*, de ex. *tem* ‘chem’, iar în graiul ardelean, în contexte similare, se realizează evoluția lui *k’* > *ć*, de ex. *ćem* ‘chem’, şi a lui *g’* > *đ*, de ex. *înđiț̨e* ‘înghițea’. Realizarea acestor sunete în contexte similare în graiul muntean ludăresc este aceeaşi ca şi în româna standard.

Graiul ardelean este singurul care cunoaşte asurzirea oclusivelor şi a fricativelor sonore (*b, d, g*, precum şi *v, z, ž*) în poziție finală, ceea ce trebuie raportat la acelaşi fenomen care apare în dialectul kajkavian al limbii croate (Lončarić 1996: 94), de ex. *întrep* ‘întreb’, *slobot* ‘slobod, liber’, *trak* ‘fumez’, *mljuf* ‘meu’, *prevos* (croată *prijevoz*) ‘transport’, *staš* (croată *staž*) ‘vechime (în muncă)’.

4. Particularități morfologice ale graiurilor băieşilor

4.1. Substantivele, articolele şi declinarea

Graiurile băieşilor cunosc modalități diferite de realizare a categoriei numărului față de limba română standard. În toate cele trei graiuri este foarte răspândită utilizarea desinenței „universale” de plural *-uri* care, pe lângă faptul că reprezintă desinența tipică utilizată pentru împrumuturi la toate cele trei genuri gramaticale, constituie o alegere frecventă pentru plural şi la alte substantive care nu au o astfel de desinență de plural în româna standard. Am observat alternanța unei astfel de desinențe cu alte desinențe pentru unul şi acelaşi substantiv, adesea şi la aceiaşi informatori, de ex. în graiul ardelean: *rană – ranur*^{i} ‘rană’; în graiul muntean din Baranja: *kupilaš – kupilaš*^{i}, dar şi *kopilašur*^{i} ‘copilaş’; *sat – satur*^{i}, dar şi *sat – sate*, *sat – sać*^{i} ‘sat’; în graiul muntean ludăresc: *bajaš – bajaš*^{i}, dar şi *bajašur*^{i} ‘băiaş’.

În ceea ce priveşte categoria determinării şi a raporturilor cazuale, în graiul ardelean al băieşilor, acestea din urmă sunt exprimate cel mai adesea prin articolul hotărât, care la nominativ-acuzativ (N−A) este enclitic, în timp ce la genitiv-dativ (G−D) este cel mai adesea proclitic *(a) lu* (plasat înaintea substantivului care poate, dar nu este neapărat necesar, să aibă articol hotărât enclitic la N−A), de ex. *a lu predstavnik dîn iškulă* ‘al reprezentantului din şcoală’. Într-un număr mai mic de exemple am observat de asemenea că G−D este exprimat în acelaşi timp şi prin articol proclitic, şi prin articol enclitic (de ex. *a lu bărbatuluj*). Rolul articolului hotărât este mult mai redus în graiul ardelean şi, ca urmare, nu am constatat utilizarea formelor independente de articol nehotărât nici la plural, nici la genitiv-dativ, o particularitate reprezentând-o forma articolului nehotărât la genul feminin *una* (care apare alături de formele *un* şi *ọ*/*u*), de ex. *una băšîcă* ‘o băiaşă, o romă, o femeie’, *ju am un fată* ‘am o fată’, *njiś u vorbă nu šću* ‘nu ştiu nicio vorbă’, *avę ọ fătuškană* ‘avea o fetişcană’. Pe lângă cele menționate, în graiul ardelean, formele speciale de adjectiv demonstrativ postpus au un rol important în exprimarea determinării şi raporturilor cazuale, de ex. *dă kumpanję-**sta** nọstră* ‘a localității noastre’, *lu fęćilje-**ęšće*** ‘acestor fete’, *Śe pọći kupilu-**la** să šćijă* ‘Ce poate să ştie copilul acela’.

BDD-A1090 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:11 UTC)

În graiul muntean din Baranja, categoria determinării şi cea a raporturilor cazuale sunt exprimate cel mai adesea, ca şi în graiul ardelean, prin articol, care la N−A este enclitic, iar la G−D este de cele mai multe ori forma proclitică *(a) lu*. Am identificat diferite posibilități, de ex. folosirea simultană a articolului proclitic şi enclitic, de ex. *zîče a lu mujerea* 'îi spune femeii', situație în care articolul enclitic este la N−A; în corpus nu am găsit folosirea exclusivă a articolului hotărât enclitic la G−D. Graiul muntean din Baranja cunoaşte diferite forme de articol nehotărât pentru genul feminin *una, un, o*), similar graiului ardelean, de ex. *una kušară* 'coş', *un sută* 'o sută', *šî maj o dată* 'încă o dată', rolul articolul hotărât fiind de asemenea redus, la fel ca în graiul ardelean. Spre deosebire de graiul ardelean, nu am identificat un rol mai pregnant al adjectivului demonstrativ postpus care exprimă determinarea.

Spre deosebire de celelalte două graiuri ale băieşilor, în cel muntean ludăresc formele de G−D sunt exprimate cel mai adesea simultan prin ambele articole, şi proclitic, şi enclitic (*a lu Bosnej* 'Bosniei'), iar într-un număr mai mic de exemple sunt exprimate doar prin articolul hotărât proclitic la genitiv-dativ (*(a) lu omu* 'al omului'). Acest grai utilizează diferite forme de articol hotărât pentru cazurile N−A şi G−D singular şi plural la toate cele trei genuri, ceea ce constituie o deosebire față de celelalte două. De asemenea, o deosebire față de graiul ardelean şi cel muntean din Baranja o constituie folosirea articolului nehotărât la genitiv-dativ în forma analitică *lu un, lu um*. Este mai mare frecvența utilizării articolului nehotărât, a cărui formă este la masculin N-A *un*, în timp ce la feminin este *um* (alături de forma mai rară *una*), de ex. *um fată* 'o fată', *ştiju um pověastě* 'ştiu o poveste'. Am identificat folosirea elementelor împrumutate *něki, něka*[12] care preiau deseori rolul articolului nehotărât la singular şi la plural, de ex. *A avut jej **něki** papir* 'au avut ei o hârtie', ***něki** predmétur[i] să învațe* 'să învețe nişte subiecte'. Graiul muntean ludăresc utilizează frecvent adjectivul demonstrativ postpus, dar rolul său nu este atât de accentuat ca în graiul ardelean, de ex. *pišti programu-**sta** dă romur[i]* 'prin programul acesta pentru romi'.

4.2. Adjectivele

Cele mai mari diferențe la adjective în cele trei graiuri ale băieşilor sunt vizibile în modul de formare a gradelor de comparație ale adjectivelor. În graiul ardelean am identificat doar într-un singur exemplu formarea comparativului de inferioritate cu ajutorul adverbelor *maj* şi *puțîn*, o folosire similară fiind identificată în graiul muntean din Baranja, de asemenea, doar o singură dată. O particularitate a graiului ardelean o constituie, de asemenea, faptul că în formarea superlativului absolut se foloseşte *tarę* (*tari*). În graiul ardelean şi în cel muntean ludăresc, spre deosebire de limba română standard, dar şi de graiul muntean din Baranja, nu am identificat adverbul *foarte* (respectiv formele fonologice aşteptate). Graiul ardelean se deosebeşte de celelalte două graiuri prin modul de formare a superlativului relativ, la care participă articolul demonstrativ cu formele *hăl, hă, hej*, ceea ce reprezintă una din caracteristicile subdialectului bănățean (Caragiu Marioțeanu et al. 1977: 149). În toate cele trei graiuri, superlativul relativ se formează doar cu ajutorul

[12] De altfel, acest element este pronume nehotărât în limba croată şi, potrivit semanticii sale, ar trebui să fie apropiat de categoria articolului nehotărât.

BDD-A1090 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:11 UTC)

adverbului *maj* (având, prin urmare, forme identice cu comparativul), în timp ce superlativul reiese fie din context, fie din intonație. În graiul muntean ludăresc şi în cel muntean din Baranja, înaintea unei astfel de construcții poate să stea elementul *šî* (în graiul muntean ludăresc şi *înkă*). Spre deosebire de celelalte două graiuri ale băieşilor, în graiul muntean ludăresc am identificat formarea superlativului absolut cu ajutorul adverbului *mult* + adjectivul la gradul pozitiv.

4.3. Pronumele şi adjectivele pronominale

Cele trei graiuri ale băieşilor nu exprimă, în principiu, forma pronumelui personal de politețe[13]. Când ni s-au adresat în mod direct informatorii, am notat din când în când forma de persoana a doua plural − pronumele *voj*, ceea ce este cu siguranță un calc după modelul croat.

În ceea ce priveşte pronumele nehotărâte, în toate cele trei graiuri apar elemente care participă la formarea lor şi care constituie o influență a limbii croate (*god*, *-goď* şi *bilo-*), de ex.: graiul ardelean: *pă bilośinj gata ašá da osudiš* ‘să condamni pe oricine aşa’; muntean din Baranja: *šî ți dă činegod să mînkă* ‘şi îți dă cineva de mâncare’; în graiul muntean ludăresc: *să învațe să skrije, lumea luj abețeda, biločeva* ‘să învețe să scrie, alfabetul acelei lumi, orice’.

4.4. Numeralele

În graiul ardelean, cei mai mulți informatori folosesc formele româneşti ale numeralului până la 20, în timp ce la numeralele mai mari apare tendința de folosire a împrumuturilor din croată. În acest grai, ca şi în cel muntean ludăresc, informatorii noştri exprimă frecvent data prin numerale împrumutate, inclusiv atunci când se referă la luni[14], de ex. în graiul ardelean *Nu pot pă noštri să zîk* [...] *trideseti osmi sedamdesetosma* ‘Nu pot să spun pe limba noastră […] pe treizeci august şaptezeci şi opt’.

În toate cele trei graiuri există două moduri de exprimare a numeralelor ordinale: prin împrumuturi din croată sau prin elemente lingvistice proprii (în graiul ardelean de la articolul posesiv proclitic *a* şi *al* şi desinența *-ę* pentru feminin şi *-lja* pentru masculin, de ex. *fi a śinśilę* ‘a fi al cincilea’, *ăsta drugi-m*^{i} *kọpil, al dọvilja* ‘ăsta al doilea e copilul meu, al doilea’; în graiul muntean din Baranja cu desinențele *-a* pentru feminin şi *-lja* pentru masculin, de ex. *dovălja, treilja, patrulja* ‘al doilea, al treilea, al patrulea’; în graiul muntean ludăresc cu ajutorul formelor articolului posesiv proclitic *a, al, aj, alĕ* (*ală, ali*), de ex. *čeru al šapte čeru* ‘cer, al şaptelea cer’.

4.5. Verbele

În ceea ce priveşte modurile nepersonale, în graiul ardelean, spre deosebire de celelalte două graiuri, se utilizează relativ frecvent infinitivul după verbul *puće* ‘a putea’, dar şi după verbul *šći* ‘a şti’, neutilizat în limba română standard (*Gramatica uzuală a limbii române* 2000: 156), de ex. *avenj kar šî šćijă lukrá* ‘sunt care ştiu să lucreze’, *noj nu pućenj fi rom*^{i} ‘noi nu putem fi romi’. În graiul muntean din Baranja

[13] Situația ne-a fost semnalată de către informatorii înşişi.

[14] Colocvial, în limba croată numele lunilor sunt exprimate prin numerale ordinale (de ex. *u drugom mjesecu*, literal *în luna a doua* ‘în februarie’).

BDD-A1090 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:11 UTC)

şi în cel ludăresc nu am identificat forme independente de infinitiv. Spre deosebire de graiurile muntean din Baranja şi cel ludăresc, în graiul ardelean am identificat gerunziul, care are o frecvență scăzută de întrebuințare, respectiv este vorba de forme pietrificate, de ex. ***uzîndu**-j pă jej, nu lji prišipenj* 'auzindu-i pe ei, nu i-am înțeles'. Toate cele trei graiuri ale băieşilor utilizează relativ frecvent supinul, de ex. ardelean *îj mult **dă pălćit*** 'e mult de plătit', iar în graiul muntean ludăresc apare şi o construcție similară: verb impersonal + participiu, de ex. *mora făkut* 'trebuie făcut'.

În ceea ce priveşte modurile verbale personale, în toate cele trei graiuri ale băieşilor am identificat indicativul, conjunctivul, condițional-optativul şi imperativul. Niciunul dintre graiurile cercetate nu cunoaşte nici perfectul simplu, nici mai-mult-ca-perfectul şi destul de probabil nu cunoaşte nici viitorul anterior.

La indicativ prezent, graiul muntean ludăresc se deosebeşte de celelalte două graiuri ale băieşilor prin faptul că la unele verbe de conjugarea întâi cunoaşte formarea cu sufixul *-ez* şi desinențe (de ex. *lukr-**ez-Ø*** 'lucrez'). La verbele de conjugarea a patra, am observat în graiul ardelean existența unui model de formare pentru verbele împrumutate, şi anume inserarea infixului *-ăl-* (în câteva exemple infixul *-ul-*, respectiv *-ol-*) înaintea sufixului *-esk*, de ex. *traž-**ăl-esk-Ø*** 'caut'. La verbele care aparțin acestui tip de conjugare am observat în cele mai multe cazuri, în toate cele trei graiuri, identificarea persoanei a III-a singular cu persoana a III-a plural (ceea ce nu se întâmplă în limba română standard). La indicativ prezent, în graiul muntean din Baranja, am observat o mai mare eterogenitate a formelor verbului auxiliar *fi* (a fi) decât în celelalte două graiuri (de ex. *mesk, misk, mes, mis* 'sunt', pers. I sg; *ištem* şi *štim* 'suntem').

În graiul ardelean, imperfectul se foloseşte mai des decât în celelalte două graiuri. În graiul muntean din Baranja există forme reflexive speciale de imperfect, care, uneori, au un sens impersonal şi habitual (de ex. *făčea-să* 'se făcea'). În toate cele trei graiuri ale băieşilor, spre deosebire de româna standard, la persoana a treia singular şi plural a imperfectului apar forme identice (de ex. graiul muntean din Baranja şi muntean ludăresc *dučea* 'ducea' şi *dučea* 'duceau'). Doar în graiul ardelean, spre deosebire de graiul muntean din Baranja şi de cel muntean ludăresc, dar şi de româna standard, există forme diferite pentru persoana I singular şi plural (de ex. *gînđem* '(eu) gândeam, voiam' − *gînđenj* '(noi) gândeam, voiam').

Toate cele trei graiuri au timpul viitor, în componența căruia intră formele (întru câtva diferite) ale verbului auxiliar *a vrea* şi infinitivul. În graiul muntean ludăresc, viitorul este exprimat cu o frecvență mult mai mare prin construcția *o* + *să* + conjunctiv prezent.

Conjunctivul prezent se formează în graiurile băieşilor în acelaşi mod ca şi în româna standard. Cu toate acestea, în afară de graiul ardelean, unde acest fenomen nu este atât de pregnant, în graiurile muntean din Baranja şi muntean ludăresc există tendința de a nu diferența formele de conjunctiv şi indicativ la persoana a III-a singular şi plural – de ex. graiul muntean din Baranja: *trebuje să învață să învață* 'trebuie să învețe să învețe', paralel cu *să să fakă* 'să se facă'; graiul muntean ludăresc: *să poatě kopiji* 'să poată copiii', în paralel cu *să poată să fakă* 'să poată să facă'.

În ceea ce priveşte modul condițional-optativ, în graiul muntean din Baranja apar forme diferite ale verbului auxiliar la persoana a III-a singular şi plural (*a*) în

BDD-A1090 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:11 UTC)

comparație cu cele din graiurile ardelean sau muntean ludăresc, unde verbul auxiliar este identic cu forma din limba română standard (*ar*).

4.6. Părțile de vorbire neflexibile

Caracterul eterogen al formelor unor adverbe din cele trei graiuri se pot explica parțial prin particularitățile fonologice ale fiecărui grai, de ex. în graiul ardelean *binję* 'bine' care, pe lângă variația fonologică așteptată *binji*, apare și sub formele *bem* și *benji*; în graiul muntean din Baranja, variațiile *bine* și *binje*, iar în graiul muntenesc ludăresc, variațiile *binĕ*, *binje*, *binji* și *benji*. În toate cele trei graiuri există formarea adverbelor cu ajutorul desinențelor, dar numai a adverbelor folosite pentru denumirea limbilor, de ex. în graiul ardelean *-ęšćę − băšęšćę* 'băieșește', în graiul muntean din Baranja *-šte − njimcašte* 'nemțește', în graiul muntean ludăresc *-eašte − rumunjeašte* 'românește'.

Conjuncțiile sunt relativ frecvent împrumuturi în graiurile băieșilor, astfel că în toate cele trei graiuri apare conjuncția disjunctivă *ili* 'sau' (cu varianta *uli* în graiul ardelean), dar sunt frecvente și alte conjuncții împrumutate, de ex. *i* 'și' și *a* 'iar' în graiul ardelean, *ali* 'dar' și *nego* 'ci' în graiul ludăresc, *a* 'iar' în graiul muntean din Baranja etc.

În toate cele trei graiuri apar prepoziții foarte asemănătoare, cu unele diferențe tipice în structura fonologică (de ex. în graiul ardelean *păšćę*, iar în cel muntean ludăresc *pišti*, *păštĕ* 'peste'). În ceea ce privește interjecțiile, pe lângă diverse alte interjecții, am identificat în toate cele trei graiuri o interjecție care apare în forme asemănătoare și în româna standard (*haide* 'haide'), și anume *ajde*, *ajd* în graiul muntean ludăresc, *haj* în cel muntean din Baranja și *hajde*, *ajdi*, *ajde*, *haj* și *aj* în graiul ardelean.

Bibliografie

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, București, Univers Enciclopedic, 1998.

* * *

Achim 1998: Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, Editura Enciclopedică.

Bărbuță et al. 2000: Ion Bărbuță, A. Cicală, E. Constantinovici, T. Cotelnic, A. Dîrul, *Gramatica uzuală a limbii române*, Academia de Științe a Moldovei, Chișinău, Litera.

Bengelstorf 2009: Jens Bengelstorf, *Die „anderen Zigeuner", Zur Ethnizität der Rudari und Bajeschi in Südosteuropa*, Leipzig, Eudora-Verlag.

Borbély 1990: Ana Borbély, *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă)*, Budapesta, Cărțile „Dunărea", Tankönyvkiadó.

Bunjac 2008: Branimir Bunjac, *Prvi Romi u općini Podturen*, articol în revista electronică povijest.net, URL http://povijest.net/sadrzaj/hrvatska/regionalno/454-prvi-romi-u-opini-podturen.html

Calotă 1995: Ion Calotă, *Rudarii din Oltenia. Studiu de dialectologie și de geografie lingvistică românească*, Craiova, Editura Sibila.

Caragiu Marioțeanu 1975: Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie Română: nord și sud-dunăreană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

BDD-A1090 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:11 UTC)

Caragiu Marioţeanu et al. 1977: Matilda Caragiu-Marioţeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, Bucureşti, Editură Didactică şi Pedagogică.

Chelcea 1944: Ion Chelcea, *Rudarii, Contribuţie la o „enigma" etnografică*, Bucureşti, Casa şcoalelor.

Coteanu 1961: Ion Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii romîne*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Cvikić 2007: Lidija Cvikić. (coord.), *Drugi jezik hrvatski: Proučavanje hrvatskog kao nematerinskoga jezika u predškoli i školi s posebnim osvrtom na poučavanje govornika bajaškoga romskoga*, Zagreb, Profil.

Filipescu 1906: Teodor Filipescu, *Coloniile române din Bosnia: studiu etnografic şi antropogeografic*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Hrvatić 2000: Neven Hrvatić, *Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj*, „Društvena istraživanja", 9, 2000, 2/3 (46/47), Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, p. 251–266.

Lončarić 1996: Mijo Lončarić, *Kajkavsko narječje*, Zagreb, Školska knjiga.

Martinović Klarić 2009: Irena Martinović Klarić, *Kromosom Y i potraga za novom domovinom*, Zagreb, Sveučilišna knjižara.

Nikšić 2004: Boris Nikšić, *Romi u Mađarskoj: situacija i perspektive na pragu 21. stoljeća*, „Migracijske i etničke teme" 20 (2004), 4, Zagreb, Institut za migracije i narodnosti, p. 387−402.

Orsós 2002: Anna Orsós, *Beás nyelvkönyv*, Kaposvár, CSVM Tanítóképző Főiskola.

Petrovici 1938: Emil Petrovici, *„Românii" din Serbia occidentală*, „Dacoromania", IX, 1938, Cluj, p. 224−236.

Radosavljević 2007: Petar Radosavljević, *Romi Bajaši u Hrvatskoj − govornici rumunjskog dijalekta*, „Jezik i identiteti", Zagreb − Split, HDPL, p. 505−515.

Radosavljević 2009: Petar Radosavljević, *Elementi utjecaja hrvatskog jezika na govor Bajaša u Belom Manastiru*, „Romanoslavica", XLV, Bucureşti, Universitatea din Bucureşti, p. 79−88.

Radosavljević 2010: Petar Radosavljević, *Jezik Roma Bajaša na teritoriju Republike Hrvatske*, teză de doctorat, Universitatea din Zagreb – Facultatea de Ştiinţe Umaniste şi Sociale.

Rusu 1983: Grigore Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Rusu 1984: Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc.

Saramandu 1997: Nicolae Saramandu, *Cercetări dialectale la un grup necunoscut de vorbitori ai românei: Băiaşii din nordul Croaţiei*, „Fonetică şi dialectologie", XVI, 1997, p. 97−130.

Sarău 1998: Gheorghe Sarău, *Rromii, India şi limba rromani*, Bucureşti, Kriterion.

Sikimić 2005: Biljana Sikimić, *Banjaši u Srbiji*, „Banjaši na Balkanu: Identitet etničke zajednice", SANU, Belgrad, Balkanološki institut, 2005, p. 249−276.

Sikimić 2008: Biljana Sikimić, *Karavlachs in Bosnia and Herzegovina today*, „The Romance Balkans", SANU, Belgrad, Balkanološki institut, 2008, p. 227−246.

Sorescu-Marinković 2005: Annemarie Sorescu-Marinković, *Napolitanci iz Mehovina*, „Banjaši na Balkanu: Identitet etničke zajednice", Belgrad, SANU, Balkanološki institut, 2005, p. 175−200.

Sorescu-Marinković 2008: Annemarie Sorescu-Marinković, *The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjimurje*, „The Romance Balkans", Belgrad, SANU, Balkanološki institut, 2008, p. 173−225.

BDD-A1090 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:11 UTC)

Phonological and Morphological Characteristics of the Boyash Dialects in Croatia

It is still an insufficiently known fact that the mother tongue of the Boyash Roma, who in the Republic of Croatia represents at least half of the Roma minority, is Romanian, or more precisely, varieties of Daco-Romanian. As the number of members of this group in Croatia exceeds a few thousand, they represent a considerable linguistic community whose existence, at least for now, is not compromised as the existence of the Istro-Romanian dialect. In the course of our own field-work we have obtained a linguistic corpus for a valid analysis and description of the language spoken by the Boyash Roma in Croatia. The research revealed that there are three relatively distinct and compact groups of Boyash which, besides having different geographic distribution (most Boyash live in north western, central and eastern Croatian), speak three different varieties of Daco-Romanian. The mentioned language varieties are Baranya-Muntenian, Ludar-Muntenian and Transylvanian. The first two mentioned dialects are linguistically similar to each other, while the Transylvanian dialect differs considerably from the other two, both on phonological and morphological level. The paper will present the most important phonological and morphological characteristics of these three dialects, and the main features that distinguish them from one another. In addition, when it is relevant, we give a comparison to standard Romanian or other related Daco-Romanian subdialects. Although the paper primarily gives a concise linguistic description of the three dialects, in view of the specific topic we will also give relevant social, historical, demographic and sociolinguistic facts concerning Boyash Roma in Croatia.

BDD-A1090 © 2012 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 11:01:11 UTC)